

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΙΝΔΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Ἡ διείσδυσις τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἰνδία εἶναι ἀπὸ τις συναρπαστικώτερες περιπέτειες τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀπὸ τις λιγώτερο γνωστές. "Οἱ βέβαια γνωρίζουν τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου στὴν Ἰνδία (327-325)¹, πολλὰ δὲ ἔχουν γραφῇ ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς γιὰ τὴν Ἑλληνοβουδδιστικὴ τέχνη², ἐλάχιστοι ὅμως γνωρίζουν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ διείσδυσις εἶναι προγενέστερη τῶν χρόνων τοῦ Ἡροδότου καὶ συνεχίσθηκε μέχρι τὴν τελευταία ἀναλαμπὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος στὶς βουδδιστικὰς σχολὰς τῆς κοιλάδος τῆς Καμπούλ, χίλια χρόνια ἀργότερα.

Διασχίζοντας τὴ χώρα ὡς ἐξερευνηταὶ στὴν ὑπηρεσία τῶν Περσῶν ἢ ὡς στρατιῶτες στὸ στρατὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου οἱ Ἕλληνες εἰσέδυσαν στὴν Ἰνδία ὡς ἔμποροι καὶ πλανώμενοι φιλόσοφοι, ὡς πρέσβεις καὶ καλλιτέχνες καὶ τέλος ὡς ἡγεμόνες καὶ βασιλεῖς τῆς μακρινῆς αὐτῆς χώρας, ὅπου ἵδρυσαν Ἑλληνικοῦ τύπου πόλεις καὶ ἀκμάζοντα βασίλεια.

Ἡ παρουσία τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἰνδία ἀποτελεῖ πράγματι τὴν πρώτη προσπάθεια τοῦ δυτικοῦ κόσμου νὰ διεισδύσῃ πολιτικῶς καὶ πολιτιστικῶς στὴν ἀπόμακρη αὐτὴ χώρα τῶν θαυμάτων. Μέχρι τὴν ἀφιξὴ τῶν Βρεταννῶν κανένα ἄλλο Εὐρωπαϊκὸ ἔθνος δὲν τὴν γνώρισε ἢ δὲν τὴν ἐξερεύνησε καλύτερα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες. Ὅπως οἱ Ἀγγλοὶ ἔτσι καὶ οἱ Ἕλληνες ἦρθαν ὡς ξένοι στὴν Ἰνδία, σὲ ἀντίθεση ὅμως μὲ αὐτοὺς ἐγκαταστάθηκαν μόνιμα στὴ χώρα, συνῆψαν γάμους μὲ τοὺς ἰθαγενεῖς, μυήθηκαν στὴ θρησκεία τους καὶ ἰδίως στὸ Βουδδισμό, στὸν ὁποῖο προσέφεραν πολλὰ: ἰδέες, ἱεραποστόλους, μορφὰς καλλιτεχνικὰς, ὡς καὶ ἓνα εὐσεβῆ βασιλέα, τὸν Μένανδρο, τοῦ ὁποῖου ἡ βασιλεία ἀποτελεῖ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς Ἑλληνικῆς δυνάμεως στὴν Ἰνδία καὶ ὁ

1. Γιὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου στὴν Ἰνδία, βλ. J. McCrindle, *The Invasion of India by Alexander the Great as described by Arrian, Q. Curtius, Diodorus, Plutarch and Justin*, London 1896. Στὸ παρὸν ἄρθρον θὰ περιορισθοῦμε στὴ δεύτερη Ἑλληνικὴ εἰσβολὴ στὴν Ἰνδία.

2. Βλ. J. Marshall, *The Buddhist Art of Gandhara*, Cambridge 1960, πβλ. καὶ A. Foucher, *L'art Gréco-Bouddhique du Gandhara*, Paris 1905 καὶ 1918 (τόμοι δύο).

όποιος εισήλθε στη βουδδιστική παράδοση υπό τὸ ὄνομα Milinda. Προσέφεραν ἐπίσης στοὺς Ἰνδοὺς τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν πολεοδομία τους, τὴν ὀχυρωματικὴ καὶ πολιορκητικὴ τους τέχνη, τὰ βιομηχανικά τους ἐπιτεύγματα, τὶς ἐπιστημονικὲς καὶ τεχνικὲς τους γνώσεις, ὡς καὶ τὴ μεγάλη γλυπτικὴ σχολὴ τῆς Γανδαρίτιδος (Gandhara), ἡ ὁποία ἐξακολούθησε μέχρι καὶ τοῦ Ε' μ.Χ. αἰ. νὰ ἀκμάζῃ καὶ τῆς ὁποίας οἱ ἐπιδράσεις ἔγιναν αἰσθητὲς σὲ ὅλες τὶς χώρες τῆς Κεντρικῆς καὶ τῆς Ἀπὼ Ἀνατολῆς, ἀκόμη δὲ καὶ σὲ αὐτὴν τὴν Κίνα.

Δυστυχῶς ὅμως πολὺ λίγα πράγματα γνωρίζομε γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ αὐτὰ βασίλεια, ἐπεὶδὴ οἱ σχετικὲς πληροφορίες χάθηκαν, ὅταν τὰ κράτη αὐτὰ ὑπέκυψαν στὶς ἐπιδρομὰς τῶν Σκυθῶν καὶ τῶν Πάρθων κατὰ τὰ τέλη τοῦ Α' π.Χ. αἰ. Οἱ σποραδικὲς δὲ εἰδήσεις ποὺ ἔχομε γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ βασίλεια προέρχονται ἀπὸ μεταγενέστερους Ἑλληνες καὶ Λατίνους συγγραφεῖς³ ποὺ ἔζησαν δύο τοῦλάχιστο αἰῶνες μετὰ τὰ ἐξιστορούμενα γεγονότα. Περιορισμένες καὶ ἐπιπλέον ἀσφαεῖς εἶναι καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ Ἰνδικὰ κείμενα⁴. Ἡ ἀνεπαρκὴς γνῶσις μας ὀφείλεται καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι τὰ βασίλεια αὐτὰ ἀποκόπηκαν πολὺ ἔνωρίς ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο Ἑλληνικὸ κόσμο, λόγῳ τῆς παρεμβολῆς τῶν βαρβάρων, ἡ ὁποία κατέστησε ἀδύνατη τὴ μετάβαση τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἰνδία.

Ὑπὸ τὶς συνθήκες αὐτὲς τὰ νομίσματα ἀποτελοῦν τὴν κυριώτερη πηγὴ μας γιὰ τὰ βασίλεια αὐτά. Τὰ Ἑλληνικὰ δὲ νομίσματα εἶναι ὄχι μόνον πολυάριθμα, ἀλλὰ καὶ καλλιτεχνικῶς ἄψογα, ἐπεὶδὴ οἱ Ἑλληνες βασιλεῖς φρόντισαν νὰ συγκεντρώσουν στὶς αὐλὲς τους πεπειραμένους χαράχτες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, οἱ ὁποῖοι στὶς σειρὲς τῶν νομισμάτων ποὺ ἔκοψαν ἀπαθανάτισαν τὰ ἀποκαλυπτικὰ πορτραῖτα τῶν ἐντολοδόχων τους. Τὸ πλῆθος τῶν νομισμάτων μαρτυρεῖ ἐπίσης ὅτι οἱ Ἑλληνες βασιλεῖς ἦταν ὄχι μονάχα πλούσιοι, ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶχαν συνείδηση τῆς ἀνάγκης νὰ ὑποστηρίξουν μὲ τὰ νομίσματά τους τὸ ἐμπόριο μὲ τὴν Κεντρικὴ Ἀσία, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν κυριώτερη πηγὴ τοῦ πλούτου τους⁵.

Ἀλλὰ οἱ ἔμποροι αὐτοὶ βασιλεῖς ἦταν συγχρόνως ἱκανοὶ καὶ φιλόδοξοι πολεμισταὶ καὶ κατῳρῶσαν μὲ τὸν ὁπωσδήποτε ὀλιγαριθμο Ἑλληνικὸ στρατό, ποὺ εἶχαν στὴ διάθεσή τους, νὰ κατακτήσουν καὶ νὰ ἐκπολιτίσουν τὶς μακρινὲς αὐτὲς χώρες τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι ἂν ἔλειπαν οἱ μεταξὺ τους

3. Τὶς σχετικὲς πηγές, βλ. στὸν W. Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, Cambridge 1951, σσ. XXI καὶ 44-55.

4. Γιὰ τὶς Ἰνδικὲς πηγές, βλ. Tarn, ἑ.ἀ., σσ. XXII, 414, κ.ἐ. (Excursus) καὶ 452, κ.ἐ. (Appendix 4). Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ Κινεζικὲς πηγές, τὶς ὁποῖες βλ. αὐτόθι, σσ. 513, κ.ἐ. (Appendix 20).

5. Τοὺς τύπους τῶν νομισμάτων τους, βλ. εἰς A. Narain, *The Coins Types of the Indo - Greek Kings* (256-54 π.Χ.), Chicago 1968.

δυναστικές έριδες, τὰ ‘Ελληνικά βασίλεια θὰ διετηροῦντο ἐπὶ πολὺ μακρότερο χρόνο, παρὰ τὶς εἰσβολὰς τῶν πολυαρίθμων βαρβάρων, καὶ θὰ προσέφεραν πολὺ περισσότερα πολιτιστικά στοιχεῖα στοὺς ‘Ινδοὺς καὶ στοὺς λοιποὺς λαοὺς τῆς Κεντρικῆς ‘Ασίας. ‘Ατυχῶς ὅμως οἱ “Ελληνες ἀκόμη καὶ στὴ μακρινὴ ‘Ινδία δὲν σταμάτησαν νὰ ἐρίζουν μεταξύ τους.

Στὸ σύντομο αὐτὸ ἄρθρο μας θὰ προσπαθήσωμε νὰ παρουσιάσωμε μιὰ ἐνδιαφέρουσα πτυχὴ τῆς ‘Ελληνικῆς δραστηριότητος στὸ χῶρο τῆς Κεντρικῆς ‘Ασίας, τὸν ὁποῖο καταλαμβάνουν σήμερα τὸ ‘Ιράν, τὸ ‘Αφγανιστάν, τὸ Πακιστάν, ἡ ‘Ινδία, τὸ Μπάγκλαντές, τὸ Κασμίρ, ὡς καὶ οἱ δημοκρατίες τοῦ Οὐζμπεκιστάν, τοῦ Τουρκμενιστάν, τοῦ Καζακστάν καὶ τοῦ Κιργιστάν τῆς πρώην Σοβιετικῆς ‘Ενώσεως. ‘Ο χῶρος αὐτὸς σὲ ἔκταση ξεπερνάει τὴν Εὐρώπη, ἴσως δὲ καὶ σὲ πληθυσμό.

Μετὰ τὸ πέρας κυρίως τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἔφερε σὲ φῶς ἀξιόλογα εὐρήματα, τὰ ὁποῖα ἀπεκάλυψαν τὴν εὐεργετικὴ ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε ὁ ‘Ελληνικὸς πολιτισμὸς στοὺς λαοὺς τῆς Κεντρικῆς ‘Ασίας κατὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ βρισκόταν ὑπὸ ‘Ελληνικὸ ἔλεγχο. ‘Απὸ τότε γράφθηκαν πολλὰ ἀξιόλογα μελέτες ἀπὸ ξένους ἐρευνητάς, ἀρχαιολόγους καὶ ἱστορικούς⁶. “Αν καὶ τὸ θέμα αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει ἄμεσα ὡς “Ελληνες, τίποτε τὸ ἀξιόλογο δὲν ἔχει μέχρι σήμερα γραφῇ ἀπὸ “Ελληνες ἐπιστήμονες⁷. “Αν μάλιστα ληφθῇ ὑπ’ ὄψιν ὅτι ἐπιβιώνουν ἀξιόλογα στοιχεῖα τῆς ‘Ελληνικῆς παρουσίας σὲ ὠρισμένες ὀρεινὲς φυλὰς τῆς περιοχῆς, εἶναι, νομίζομε, ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη ἀποστολῆς ‘Ελλήνων ἐπιστημόνων, κυρίως λαογράφων καὶ γλωσσολόγων. Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ προκαλέσωμε τὸ εὐρύτερο ἐνδιαφέρον τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου τῆς χώρας μας γιὰ ἓνα τόσο σημαντικὸ ἐπιστημονικὸ, ἀλλὰ καὶ ἐθνικὸ συνάμα, θέμα ἐπιχειροῦμε τὴ μικρὴ αὐτὴ συμβολὴ στὸ ἐπίμαχο ζήτημα.

‘Απὸ τὴν ἀνακρίρυξη τοῦ Διοδότου Α’ σὲ ἀνεξάρτητο βασιλεῖα τῆς Βακτριανῆς (γύρω στὸ 246 π.Χ.) μέχρι τὸ 30 περίπου π.Χ., ὁπότε ὑπέκυψε στὶς βαρβαρικὰς εἰσβολὰς τὸ βασίλειο τοῦ ‘Ερμαίου καὶ τῆς συζύγου του Καλλιόπης, τῶν τελευταίων ‘Ελλήνων βασιλέων τῆς ‘Ινδίας, εἶναι γνωστὰ τὰ ὀνόματα 39 βασιλέων καὶ δύο βασιλισσῶν, ποὺ ἔκοψαν νομίσματα στὴ Βακτριανή

6. Μικρὸ μόνο μέρος τῆς σχετικῆς πλουσίας βιβλιογραφίας παραθέτουμε στὸ τέλος τοῦ ἁρθρου.

7. Καθ’ ὅσον γνωρίζω, δύο μόνον γενικῆς φύσεως σύντομα ἄρθρα ἔχουν δημοσιευθῇ στὴ γλῶσσα μας, τὸ ἓνα ἀπὸ τὸν ‘Ι. Βαλινάκη στὴν *ΙΕΕ*, τόμ. Ε’, σσ. 231-245 καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὸν Θ. Σαράντη, στὸ *α’ Αφιέρωμα στὸν Μ. Ἀλέξανδρο* ἀπὸ τὴν *Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 89-106. Στὰ ἑλληνικὰ γράφθηκε ἐπίσης ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Πακιστανοῦ Σαϊφουρ Ραχμάν Ντάρ, *Τὰ Ἑλληνιστικὰ στοιχεῖα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Ταξίλων*, Θεσσαλονίκη 1973.

και την 'Ινδία⁸. Δυστυχώς όμως οι περισσότεροι από αυτούς είναι γνωστοί μονάχα από τα νομίσματά τους, για έπτά βασιλείς έχομε έπιπλέον άποσπασματικές φιλολογικές μαρτυρίες, για άκόμη δέ λιγώτερους διαθέτομε και έπιγραφικές πηγές.

Λόγω τής καταστάσεως αútτς τών πηγών έπικρατεί μεγάλη διαφωνία μεταξύ τών έρευνητών και ως προς την έκταση τών 'Ελληνικών κατακτήσεων και ως προς τις μεταξύ τών βασιλέων συγγενικές σχέσεις. Παρ' όλα αυτά οι ιστορικοί συμφωνοῦν ότι οι 41 αútοι βασιλείς προέρχονταν από τρεις διαφορετικές δυναστείες, τούς Διοδοτίδες, τούς Εϋθυδημίδες και τούς Εϋκρατίδες. Οι δυναστείες αútες βασιλεύαν ταυτοχρόνως και βρίσκονταν μεταξύ τους σε έχθρικές κατά κανόνα σχέσεις. Θα περιορισθοῦμε στη δράση τών σπουδαιότερων 'Ελλήνων βασιλέων τής περιοχής.

Πρώτος ανεξάρτητος βασιλιάς τής Βακτριανής άνακηρύχθηκε ο στρατηγός ή σατράπης του Σελεύκου Β' του Καλλινίκου Διόδοτος έπωφελούμενος του Γ' Συριακού πολέμου (246-241). Οι αὐτονομιστικές τάσεις του υποστηρίχθηκαν από το πολυάριθμο 'Ελληνικό και 'Ιρανικό στοιχείο τής Βακτριανής, το όποιο έκρινε έπωφελέστερο γι' αὐτό να άποσπασθῇ από την κεντρική έξουσία. 'Η δυναστεία του Διοδότου καταλύθηκε από τον Εϋθύδημο, στρατηγό ή σατράπη του Διοδότου Β', ο όποιος έγινε άρχηγέτης μιās νέας δυναστείας και πραγματικός ιδρυτής του βασιλείου τής Βακτριανής.

Ο Εϋθύδημος έπέξετине τα όρια του βασιλείου του με την κατάκτηση τής 'Αριανής και του ΒΑ 'Ιράν και τὰ εξασφάλισε από τις έπιδρομές τών Σκυθών και τών Πάρθων. Όταν δέ ο 'Αντίοχος Γ' ο Μέγας έπιχείρησε την περίφημη «'Ανάβαση» στην 'Ανατολή (212-206), ο Εϋθύδημος τόν αντιμετώπισε με 10.000 ίππεις κοντά στον ποταμό 'Αρειο, άναγκάστηκε όμως να υποχωρήσει μπροστά στις ισχυρότερες δυνάμεις του αντιπάλου του. Έπακολούθησε μακρά πολιορκία τής πρωτεύουσάς του, τών Βάκτρων, από τον 'Αντίοχο, ο όποιος όμως υποχρεώθηκε να συνάψη συνθήκη συμμαχίας μαζί του, όταν τόν απείλησε ο Εϋθύδημος ότι θα άνοιγε τὰ σύνορά του στους βαρβάρους.

Μετά την έπιτυχία του αὐτή ο Εϋθύδημος στράφηκε προς Α. και περνώντας τον 'Ιαξάρτη (σημ. Σϋρ-Ντάρια) έφθασε μέχρι τὰ όρια του Σινικού Τουρκεσταν, πραγματοποιώντας έτσι τή μεγαλύτερη 'Ελληνική διείσδυση στην Κεντρική 'Ασία. Σκοπός τής έκστρατείας του ήταν να έκφοβίση τούς βαρβάρους νομάδες και συγχρόνως να εξασφαλίση τούς έμπορικούς δρόμους, από τούς όποιους διήρχετο ή Σινική μέταξα και ο Σιβηρικός χρυσός. 'Αξίζει επίσης να άναφερθῇ ότι από την εποχή αὐτή (τέλη του Γ' π.Χ. αϊ.) οι 'Ελληνες τής Βακ-

8. Τα όνόματα τών βασιλέων, βλ. στον Tarn, έ.ά., σ. 312, σημ. 1, το δέ στέμμα τών δυναστειών, στον Α. Narain, *The Indo - Greeks*, Oxford 1957, σ. 181.

τριανῆς ἄρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦν στὴ βιομηχανία καὶ στὰ νομίσματά τους κρᾶμα χαλκοῦ καὶ φυσικοῦ νικελίου, τὸ ὁποῖο ἔγινε γνωστὸ στὴν Εὐρώπῃ μόλις κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ΄ μ.Χ. αἰ., ἐνῶ οἱ “Ελληνες τῆς Ἀσίας τὸ γνῶριζαν ἤδη ἀπὸ τὸ 200 π.Χ., δηλαδὴ 2000 χρόνια προτῆτερα!

‘Ο Εὐθύδημος πέθανε γύρω στὸ ἔτος 190 π.Χ., πρὶν ἀκόμῃ ἐπιχειρήσουν οἱ “Ελληνες τὴ δεύτερη μετὰ τὸν Ἀλέξανδρο εἰσβολὴ τους στὴν ‘Ινδία .

‘Η δεύτερη ‘Ελληνικὴ εἰσβολὴ στὴν ‘Ινδία

‘Η ‘Ινδία ποὺ κατέκτησε ὁ Μ. Ἀλέξανδρος περιελάμβανε μονάχα τὴν Περσικὴ σατραπεία τῆς κοιλάδος τοῦ ποταμοῦ ‘Ινδοῦ (Πενταποταμία, Punjab), στὴν ὁποία ἀπεδίδετο μέχρι τότε τὸ ὄνομα. Ἀργότερα ἡ ὀνομασία ἐπεκτάθηκε καὶ στὶς ἄλλες περιοχὲς τῆς ‘Ινδίας ποὺ κατέκτησαν ἢ ἐξερεύνησαν οἱ “Ελληνες. Ἀκόμῃ καὶ τὸ σημερινὸ νότιο Ἀφγανιστάν οἱ “Ελληνες τὸ θεωροῦσαν τμῆμα τῆς ἴδιας χώρας, τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν Ἀραχωσία, τὴν ὁποία ἀποκαλοῦσαν «Λευκὲς ‘Ινδίες». Ἰδιαιτέρως ὅμως τὰ Τάξιλα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Γανδαρίτιδος συνδέονται μὲ τὴν παρουσία τῶν Ἑλλήνων στὴν ‘Ινδία.

‘Η δεύτερη εἰσβολὴ τῶν Ἑλλήνων στὴν ‘Ινδία πραγματοποιήθηκε μὲ σειρά ἐκστρατειῶν ποὺ ἐπιχειρήθηκαν στὸ πρῶτο ἡμῖσι τοῦ Β΄ π.Χ. αἰ. Κατὰ τὸν γεωγράφο Στράβωνα (XI, 11, 1, p. 516), ὁ ὁποῖος ἀντλεῖ ἐδῶ τὶς πληροφορίες του ἀπὸ τὸν Ἀπολλόδωρο τὸν Ἀρταμισιτνῶ⁹: τοσοῦτον ἰσχυσαν οἱ ἀποστήσαντες “Ελληνες... διὰ τὴν ἀρετὴν τῆς χώρας, ὥστε τῆς τε Ἀριανῆς ἐπεκράτουν καὶ τῶν ‘Ινδῶν καὶ πλείω ἔθνη κατεστρέψαντο ἢ Ἀλέξανδρος καὶ μάλιστα Μένανδρος ... τὰ μὲν αὐτός, τὰ δὲ Δημήτριος ὁ Εὐθυδήμου υἱός, τοῦ Βακτριῶν βασιλέως...

“Ωστε κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον οἱ “Ελληνες τῆς Βακτριανῆς ὑπέταξαν στὴν ‘Ινδία περισσότερα ἔθνη ἀπὸ ὅσα ὁ Ἀλέξανδρος. Οἱ βασιλεῖς δὲ ποὺ πραγματοποιήσαν τὶς κατακτήσεις αὐτὲς ἦταν κατὰ κύριο λόγο ὁ Μένανδρος καὶ ὁ Δημήτριος, σὲ μικρότερη δὲ ἔκτασιν ὁ Ἀπολλόδοτος. Στερούμεθα δυστυχῶς ἀσφαλῶν πληροφοριῶν σχετικῶν μὲ τοὺς βασιλεῖς αὐτοὺς, ὡς καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν κατακτήσεών τους, ἀφοῦ καὶ αὐτὴ ἀκόμῃ ἡ ταῦτις τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Ἀπολλοδότου παραμένει προβληματικὴ. Ἀντίθετα ἔχομε ἀφθονες

9. “Εργαζε τὴν «Ἱστορία τῆς Παρθίας» σὲ τέσσερα τοῦλάχιστο βιβλία, ἡ ὁποία περιεῖχε πολλὰς ἀναφορὰς στὰ Ἑλληνο - Ἰνδικὰ βασίλεια. “Εἰσε γύρω στὰ ἔτη 130-87 π.Χ. καὶ καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀρτεμίτα, Ἑλληνικὴ πόλιν τῆς Ἀσσυρίας, ἀνατολικά τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ. Τὸ ἔργο αὐτὸ χάθηκε, ἀλλὰ ἀποσπάσματά του μᾶς διέσωσε ὁ γεωγράφος Στράβων, ὡς καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι συγγραφεῖς. Περισσότερα, βλ. στὸν Tarn, ἔ.δ., σσ. 44-45 καὶ 143-144, ὅπου καὶ ἀναλύεται τὸ παρατιθέμενο χωρίο. Τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα του, βλ. στὸν Jacoby, *FGrist*, ἀρ. 779.

πληροφορίες, 'Ελληνικές και 'Ινδικές, για τὸν Μένανδρο. Σύμφωνα πάντως με τὸν Στράβωνα ἡ 'Ελληνικὴ εἰσβολὴ πραγματοποιήθηκε σὲ δύο στάδια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ μὲν πρῶτο ἀποδίδεται στὸν Δημήτριον, τὸ δὲ δεύτερο στὸν Μένανδρο.

Πρῶτος ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς W. Tarn¹⁰ στὸ μνημεῖωδες ἔργο του *Οἱ Ἕλληνες στὴ Βακτριανὴ καὶ τὴν Ἰνδία* (1951) διατύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Δημήτριος Α', ὁ γιὸς τοῦ Εὐθυδήμου, ὑπῆρξε ἰδρυτὴς ἐνὸς τεραστίου 'Ελληνικοῦ κράτους ποὺ ἐκτεινόταν ἀπὸ τὸν Ἰαξάρτη (Σύρ-Ντάρια) μέχρι τὰ Barygaza στὸν κόλπο τῆς Καμπαΐης καὶ ἀπὸ τὴν Περσικὴ ἕρμη μέχρι τὸ μέσο τοῦ τοῦ Γάγγη. Τὸν βασιλεῖα δὲ τοῦτον ταυτίζει με τὸν Δημήτριον, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Ἰουστίνον (XLI, 6,4) πολέμησε τὸ 170 π.Χ. ἐναντίον τοῦ Εὐκρατίδῃ καὶ ὑπῆρξε ἰδρυτὴς πολλῶν πόλεων στὴν Ἰνδία, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ τὰ Taxila II, στὸ λόφο τοῦ Σιράκπ, ὅπου καὶ μετέφερε τὴ νέα του πρωτεύουσα.

Χρονολογικὲς ὅμως δυσκολίες μᾶς ἐμποδίζουν νὰ τοποθετήσωμε τίς μεγάλες 'Ελληνικὲς κατακτήσεις στὰ ἔτη 183-182, στὰ ὁποῖα τίς τοποθετεῖ ὁ Tarn, ἐπεὶδὴ κατὰ τὰ ἔτη αὐτὰ βασιλεῦσε στὴν κοιλάδα τοῦ Γάγγη ὁ Που-σναμίτρα, ὁ ὁποῖος παρέμεινε στὴν ἐξουσία μέχρι τὸ 146 π.Χ. Εἶναι ἐπομένως ἀπίθανον νὰ πραγματοποιήσαν οἱ Ἕλληνες τὴν προέλασή τους πρὸς τὰ Παλί-θοθρα (Patna), ποὺ ἀποτελεῖ τὴν τολμηρότερη διεῖσδυσή τους στὴν Ἰνδία, σὲ ἐποχὴ ποὺ βρισκόταν στὴν ἀκμὴ τῆς δυνάμεώς του ὁ κραταῖος αὐτὸς Ἰνδὸς βασιλεὺς (raja). Ἐπὶ πλέον νομισματικὲς ἐνδείξεις ὑποδεικνύουν ὅτι εἶναι τε-λείως ἀπίθανον νὰ κατέλαβε τίς περιοχὲς αὐτὲς ὁ Δημήτριος Α', ἐφ' ὅσον στὰ Taxila βρέθηκε ἓνα μόνο νόμισμά του, ἐνῶ στὴν Γανδαρίτιδα καὶ τὴν κοιλάδα τῆς Kabul, τίς ὁποῖες ὑποτίθεται ὅτι αὐτὸς πρῶτος κατέκτησε, δὲν βρέθηκε οὔτε ἓνα.

Ἐξ αἰτίας τῶν δυσκολιῶν αὐτῶν ἔχουν προταθῇ ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς διάφορες ἄλλες ταυτίσεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀναφέρω ἐκείνη τοῦ G. Woodcock¹¹, ἐπεὶδὴ τὴν θεωρῶ πιθανώτερη. Ὁ Woodcock, λοιπόν, ταυτίζει τὸν Δημή-τριον τοῦτον με τὸν Δημήτριον Β' τὸν Ἀνίκητο, ὁ ὁποῖος βασιλεύσε στὴν Γαν-δαρίτιδα καὶ τὴν Kabul καὶ ἔκοψε δίγλωσσα νομίσματα με ἐπιγραφὰς στὴν Ἑλληνικὴ καὶ τὴν Kharoshthi, τὴν τοπικὴ γραφὴ τῆς Γανδαρίτιδος καὶ τῶν Παροπαμισαδῶν. Τὰ ἐμβλήματα δὲ καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ του, ὅπως εἰκο-νίζονται στὰ δίγλωσσα νομίσματά του, ὑποδεικνύουν ὅτι προερχόταν ἀπὸ τὴ δυναστεία τῶν Διοδοτιδῶν, ποὺ εἶχε καταλύσει πρὶν ἀπὸ 50 χρόνια ὁ Εὐθύ-δημος. Ἐὰν δὲ ὁ Δημήτριος Β' ἦταν πράγματι Διαδοτίδης, χρονολογικοὶ λόγοι μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ τὸν ἐκλάβωμε ὡς γιὸ τοῦ Ἀντιμάχου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος

10. *E.d.*, σσ. 131, κ.έ.

11. *The Greeks in India*, London 1966, σσ. 79-85.

ήταν ὁ μόνος ποὺ εἶχε ἐπιζήσει ἀπὸ τῆ δυναστείας του μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς ἀπὸ τὸν Εὐθύδημο.

‘Ο ‘Αντίμαχος Θεὸς βασίλευσε σὲ μιὰ μεγάλη περιοχὴ ποὺ ἐκτεινόταν ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ‘Αφγανιστάν μέχρι τὸ Ρωσσικὸ Τουρκεστάν καὶ ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ εἰσήγαγε τὴ συνήθεια τῆς κοπῆς τετραγώνων νομισμάτων ἀντὶ τῶν συνήθων στοὺς ‘Ελλήνας στρογγύλων.

‘Αλλὰ οὔτε ὁ ‘Αντίμαχος Θεὸς οὔτε ὁ γιὸς του Δημήτριος Β΄ ὁ ‘Ανίκητος κατάρθωσαν νὰ καταλύσουν τὴ δυναστεία τοῦ Εὐθύδημου. ‘Ο Δημήτριος Α΄, ὁ γιὸς τοῦ Εὐθύδημου, ἀφοῦ κατέλαβε τὴν ‘Αραχωσία (c. 187 π.Χ.), τοποθέτησε σὲ αὐτὴν τοὺς γιούς του ‘Αγαθοκλῆ καὶ Πανταλέοντα νὰ τὴ διοικοῦν ὡς ὑποτελεῖς βασιλεῖς, εἰσάγοντας ἔτσι τὸ θεσμὸ τῶν ὑποτελῶν βασιλείων στὴν ἐλληνοκρατούμενη ‘Ινδία. Οἱ δύο ἀδελφοὶ ὄχι μόνον διατήρησαν τὶς κατακτήσεις τοῦ πατέρα τους, ἀλλὰ καὶ τὶς ἐπεξέτειναν πρὸς τὴν Kabul, ἐπωφελοῦμενοι τοῦ θανάτου τοῦ ‘Αντιμάχου Θεοῦ (c. 186 π.Χ.). Προήλασαν πρὸς τὴν ‘Αλεξάνδρεια τὴν πρὸς Καυκάσῳ, πέρασαν τὰ στενὰ τοῦ Khybel καὶ κατέλαβαν τὴν Γανδαρίτιδα, ὅπου ἔκοψαν πολυάριθμα δίγλωσσα νομίσματα, στὰ ὁποῖα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ‘Ελληνικὴ χρησιμοποίησαν τὴν γραφὴ τῆς Γανδαρίτιδος Kharostthi, ὡς καὶ τὴν γραφὴ τῆς κοιλάδος τοῦ Γάγγου Brachmi. ‘Επειδὴ δὲ εἶναι οἱ πρῶτοι βασιλεῖς τῶν ὁποίων ἀνευρέθηκαν πολυάριθμα νομίσματα στὸ λόφο τοῦ Sirkap¹², εἶναι πολλὸ πιθανὸν αὐτοὶ νὰ ἦταν καὶ οἱ ἰδρυταὶ τῶν Ταξίλων II.

Τὰ δίγλωσσα δὲ αὐτὰ νομίσματα τῶν δύο ἀδελφῶν ὠδήγησαν τὸν ‘Αγγλο νομισματολόγο καὶ παλαιογράφο J. Prinsep¹³ στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῶν γραφῶν Brachmi καὶ Kharoshthi, ἡ ὁποία καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἀνάγνωση τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ‘Ασόκα, βασιλέως τῶν Μωριέων (Maurya) καὶ ἐγγονοῦ τοῦ Chandragupta, ποὺ εἶχαν ἀναγραφῇ ἐπὶ βράχων. ‘Απὸ τὶς ἐπιγραφές αὐτὲς ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ 13η, ἡ ὁποία περιέχει τὰ ὀνόματα τῶν ‘Ελλήνων βασιλέων τῆς ‘Ινδίας, ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὴν κατέστη δυνατὴ ἡ χρονολόγησις καὶ τῶν μεγάλων ‘Ινδῶν βασιλέων. ‘Οπως δὲ ἡ εἰσβολὴ τοῦ Μ. ‘Αλεξάνδρου στὴν ‘Ινδία ὠδήγησε στὴν ἀκριβῆ χρονολόγηση τοῦ Chandragupta (Σανδράκοττου κατὰ τοὺς ‘Ελληνες, 320-298), ἔτσι καὶ ἡ προαναφερθεῖσα ἐπιγραφή, ὡς καὶ τὰ ‘Ελληνικὰ νομίσματα, συνέβαλαν στὸ χρονολογικὸ καθορισμὸ τῆς δυναστείας τοῦ ‘Ασόκα (c. 264-227)¹⁴. ‘Αξίζει μάλιστα νὰ ἀναφερθῇ ὅτι οἱ ‘Ινδοὶ βασι-

12. Στὸ σημερινὸ Sirkap μετέφεραν οἱ ‘Ελληνες τὸν πληθυσμὸ τῶν Παλαιῶν Ταξίλων (νῦν Bhir) καὶ ἔχτισαν τὴ νέα ‘Ελληνικὴ πόλη, βλ. Tarn, *ἑ.ἀ.*, σ. 137 μετὰ τὴ σημ. 4. Τὴν ‘Ελληνικὴ πόλη ἀνέσκαψε ὁ J. Marshall, ὁ ὁποῖος καὶ δημοσίευσε τὸν ἀπολογισμὸ τῶν ἀνασκαφῶν σὲ τρεῖς τόμους (*Taxilla*, Cambridge 1951).

13. Βλ. Woodcock, *ἑ.ἀ.*, σ. 87.

14. Βλ. Woodcock, *ἑ.ἀ.*, σ. 87. Γιὰ τὸν ‘Ασόκα, βλ. R. Thapar, *Asoka and the Decline of the Mauryas*, London 1961.

λεῖς ἐξακολούθησαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν Ἑλληνικὴ χρονολογία, δηλαδὴ τὴ χρονολογία τῶν Σελευκιδῶν (312 π.Χ.), ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν κατάλυψη τῶν Ἑλληνικῶν βασιλείων.

Ὁ Ἀγαθοκλῆς καὶ ὁ Πανταλέων κυβέρνησαν μὲ σύνεση τοὺς πολυεθνεῖς ὑπηκόους τοὺς ἐπιδεικνύοντας σεβασμὸ στὰ ἔθιμα καὶ τὶς θρησκευτικὰς τοὺς παραδόσεις. Δὲν ἐπεδίωξαν νὰ τοὺς ἐξελληνίσουν, ὅπως ἔκαμαν οἱ Σελευκίδες, ἀλλὰ προσπάθησαν νὰ συνδιαλαγοῦν μαζί τοὺς, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Ἀλέξανδρος. Γι' αὐτὸ χρησιμοποίησαν στὰ δίγλωσσα νομίσματά τοὺς ἐκτὸς ἀπὸ τὶς τοπικὰς διαλέκτους καὶ καθαρῶς Ἰνδικὰ ἐμβλήματα, ὅπως τὸν ἐλέφαντα καὶ τὸν λέοντα, ποὺ ἦταν τὰ ἐμβλήματα τῶν Ταξίλων, ὡς καὶ σύμβολα τῆς βουδδιστικῆς θρησκείας.

Ὁ ἀρχηγὲς τῆς τρίτης Ἑλληνικῆς δυναστείας Εὐκρατίδης ἄρχισε ἴσως τὴ σταδιοδρομία του κατὰ τρόπο ὄχι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν Διόδωτο καὶ Εὐθύδημο, δηλαδὴ ὡς σατράπης ἢ στρατηγὸς κάποιας ὀρεινῆς περιοχῆς τῆς Βακτριανῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία ὀρμώμενος κατῴρθωσε μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου νὰ ἐπιβληθῇ ἐκμεταλλεύμενος τὶς ἐριδες τῶν δύο ἄλλων δυναστειῶν. Γιὰ τὴ δράση του διαθέτομε ἐπαρκεῖς φιλολογικὰς πηγές ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν Στράβωνα καὶ τὸν Ἰουστῖνο. Ἀνέβηκε στὸ θρόνο γύρω στὸ 170 π.Χ., ἐνῶ ἀνακηρυσσόταν βασιλιάς τῶν Πάρθων ὁ Μιθριδάτης Α', ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ ἀπέσπασε στὴν ἀρχὴ μερικὰς παραμεθόριες περιοχές. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του ὑπέστη καὶ ἄλλες παρόμοιες ἀτυχίες μαχόμενος κατὰ τοῦ Δημητρίου Β' τοῦ Ἀνικῆτου. Ἐπειδὴ ὅμως διέθετε μεγάλη διπλωματικὴ ἱκανότητα καὶ δραστηριότητα καὶ γνώριζε καλὰ τὴν περιοχὴ ἐξ αἰτίας τῆς μακρᾶς στρατιωτικῆς του ὑπηρεσίας, κατῴρθωσε νὰ προσεταιρισθῇ τοὺς πολυαριθμοὺς Ἑλληνας τῆς Βακτριανῆς καὶ νὰ στρατολογήσῃ ἰσχυρὰς δυνάμεις, μὲ τὶς ὁποῖες ἐπιβλήθηκε τελικὰ τοῦ ἀντιπάλου του Δημητρίου Β' γύρω στὸ ἔτος 165 π.Χ. Ἀπὸ τότε ὁ Δημήτριος Β' ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὶς φιλολογικὰς πηγές, ἐνῶ ὁ Εὐκρατίδης γίνεται κύριος ὅλης τῆς βορείως τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου (Hindu Kush) περιοχῆς.

Στὴ συνέχεια στράφηκε πρὸς νότον τῆς κοιλάδος τῆς Kabul καταλαμβάνοντας τὴν Ἀραχωσία καὶ Ἀριανή, ὡς καὶ τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς Γανδαρίτιδος. Δὲν κατῴρθωσε ὅμως νὰ καταλάβῃ καὶ τὰ Τάξιλα, ἐπειδὴ ἴσως προσέκρουσε στὴν ἀντίσταση τοῦ Ἀγαθοκλέους, ὁ ὁποῖος βασιλεὺς τῶρα μόνος στὴν περιοχὴ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του Πανταλέοντος. Ἀλλὰ, παρὰ τὴν ἀποτυχία του, ὁ Εὐκρατίδης ἐπέτυχε ὅ,τι ἐπεδίωκε κάθε Ἑλληνας βασιλιάς τῆς περιοχῆς: νὰ ἀποκτήσῃ τὸν ἑλεγχὸ τῆς μεγάλης ἐμπορικῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὡδηγοῦσε ἀπὸ τὴν Ἀπὼ Ἀνατολὴ πρὸς τὴ Μεσόγειο διὰ μέσου τῆς Ἰνδίας. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ βασιλεία τοῦ Εὐκρατίδου γινώρισε πολὺ μεγάλη εὐημερία, ὅπως ἄλλωστε μαρτυροῦν καὶ τὰ πολυάριθμα νομίσματά του ποὺ βρέθηκαν στὴ Βακτριανὴ καὶ τὴν Ἰνδία. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἑκτασις τοῦ κράτους του μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν

Στράβωνα (XV, 1,3, p. 686), ό όποιος άντλώντας και πάλι από τόν ‘Απολλόδωρο χαρακτηριστικά αναφέρει ότι *Ευκρατίδας γοῦν πόλεις χιλίας ὕφ’ ἐαυτῷ εἶχεν*.

‘Ο Ευκρατίδης διεξήγαγε επίσης σκληρούς αγῶνες κατά τῶν Πάρθων, ὅπως και οἱ ἄλλοι ‘Ελληνες βασιλεῖς, ἐνῶ ὅμως ἐπέστρεψε ἀπό μία νικηφόρο ἐναντίον τους ἐκστρατεία, δολοφονήθηκε (c. 155) ἀπό τόν πρεσβύτερο ἴσως γιό του Πλάτωνα. Κατά τόν ‘Ιουστῖνο (XLI, 6,5) ό πατροκτόνος, ἀφοῦ πέταξε στό δρόμο τό πτώμα τοῦ πατέρα του, ἀναφώνησε ότι *εἶχε φονεύσει ὄχι ἓνα πατέρα, ἀλλά ἓνα κοινὸ ἐχθρό*. Μετά σύντομη ὅμως βασιλεία δολοφονήθηκε και ό Πλάτων, ὁπότε τήν ἐξουσία κατέλαβε ό νεώτερος γιός τοῦ Ευκρατίδῃ ‘Ηλιοκλῆς, ό όποιος παρέμεινε στην ἐξουσία ἐπὶ μακρὸ χρόνο και ἔφερε τόν τίτλο τοῦ Φιλοπάτορος, γεγονόςς πού ἀποκλείει νά ἦταν αὐτός ό πατροκτόνος.

‘Η βασιλεία τοῦ Μενάνδρου τοῦ Μεγάλου (c. 160-130)

‘Η βασιλεία τοῦ Μενάνδρου ἀποτελεῖ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ‘Ελληνικῆς ἰσχύος στην ‘Ινδία. ‘Ωδήγησε νικηφόρα τὰ ‘Ελληνικά ὅπλα πολὺ μακριὰ ἀπὸ τήν Γανδαρίτιδα, τήν κοιτίδα τοῦ ‘Ινδικοῦ ‘Ελληνισμοῦ¹⁵, κατέλαβε τὰ Παλίβοθρα (σημ. Πάτνα), τήν ὀχυρὴ πρωτεύουσα τῶν Sungas, και ἐξασφάλισε τὸ ἀχανές κράτος του ἀπὸ τίς ἐπικίνδυνες ἐπιδρομές τῶν νομάδων. ‘Αφ’ ἐτέρου τήν οἰκονομικὴ ἀκμὴ τοῦ βασιλείου τοῦ Μενάνδρου μαρτυροῦν τὰ πολυάριθμα νομίσματά του, πού βρέθηκαν ἀπὸ τὸ Σινικὸ Τουρκεστάν μέχρι τίς δυτικὲς ἀκτὲς τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας (Οὐαλλία).

‘Υπῆρξε ὄχι μόνο ἐξαιρετος στρατηγός, ἀλλὰ και ἱκανὸς κυβερνήτης, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ γεγονός ότι ἐπὶ τῆς βασιλείας του δὲν ἀναφέρονται δυναστικὲς ἐριδες οὔτε ἀποστασίες σατραπῶν. ‘Υπῆρξε ἐπίσης προστάτης τῶν Γραμμάτων και ἐπέδειξε ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον γιὰ τίς φιλοσοφικὲς μελέτες, ὡς και ἀνεξιθρησκεία ἐναντι τῶν ὑπηκόων του, πού ἀνῆκαν σὲ διαφορετικὰ δόγματα. Τὰ νομίσματά του δὲ δὲν εἶναι μόνο τὰ πολυαριθμότερα ἀπὸ ὅσα ἔκοψαν οἱ ‘Ελληνες βασιλεῖς τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ και τὰ κομψότερα και τὰ πιὸ ἄψογα καλλιτεχνικῶς¹⁶.

Στὴ δράση του ἀναφέρονται ‘Ελληνικὲς και βουδδιστικὲς πηγές· ό Μένανδρος εἶναι ό μοναδικὸς ‘Ελληνας βασιλεὺς πού ἀπαντᾷ στην ‘Ινδικὴ Φιλολογία, και μάλιστα στὰ ἱερώτερα βιβλία της. σὰν μιὰ ξεχωριστὴ προσωπικότητα. ‘Η πιὸ ἀξιόλογη πηγὴ πού διαθέτομε γι’ αὐτὸν εἶναι τὸ «Milindapanha»

15. Πβλ. R. Grousset, *Sur les traces de Bouddha*, Paris 1929, σ. 96, ό όποιος ἀπέκλισε τήν Γανδαρίτιδα *δεύτερη ‘Ελλάδα χωρὶς θάλασσα*.

16. Γιά τὴ δράση τοῦ Μενάνδρου, βλ. A. Narain, *The Indo - Greeks*, σσ. 74-100.

(=τὰ ἐρωτήματα τοῦ Milinda), ποὺ εἶναι ἓνας διάλογος μεταξύ τοῦ βασιλιᾶ Milinda, δηλ. τοῦ Μενάνδρου, καὶ τοῦ σοφοῦ βουδδιστοῦ μοναχοῦ Nagasena σχετικὰ μὲ τὴ φύση τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς μετεμψυχώσεως. Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι μοναδικὸ μεταξύ τῶν βουδδιστικῶν κειμένων, ἐπεὶδὴ διακρίνεται γιὰ τὴν ιδιόμορφη Σωκρατικὴ του μορφὴ καὶ τὸ Πλατωνικὸ του ὕφος, ποὺ προϋποθέτει ἐπαρκῆ γνώση τῆς μαιευτικῆς μεθόδου, μὲ τὴν ὁποία ὁ βουδδιστὴς μοναχὸς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ στὸν Μένανδρο τὶς βουδδιστικὰς ἀλήθειες. Εἶναι γραμμένο στὴ διάλεκτο τῶν Pali, εἶναι ὅμως πολὺ πιθανὸν νὰ γράφθηκε ἀρχικὰ στὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα¹⁷.

Ἀπὸ τὸ «Milindapanha» πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Μένανδρος γεννήθηκε σὲ ἓνα μικρὸ χωριό, ποὺ βρισκόταν κοντὰ στὴν Alasanda, προφανῶς τὴν Ἀλεξάνδρεια τὴν πρὸς Καυκάσω. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Tarn¹⁸, ὅτι δὲν καταγόταν ἀπὸ βασιλικὸ γένος, ἐφ' ὅσον γεννήθηκε σὲ μικρὴ κώμη, δὲν εὐσταθεῖ, ἐπεὶδὴ στὸ «Milindapanha» ρητῶς ἀναφέρεται ὅτι προερχόταν ἀπὸ βασιλικὸ γένος καὶ ὅτι ἀνῆκε στὴν κάστα Kshatriyas, ἡ ὁποία εἶχε παραχωρηθῇ ἀπὸ τοὺς Βραχμᾶνες στοὺς Ἑλλήνας κατακτητὰς¹⁹.

Ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῶν ἐμβλημάτων του οἱ ἱστορικοὶ συμπεραίνουν ὅτι ἦταν γιὸς τοῦ Δημητρίου Β' τοῦ Ἀνικῆτου. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του κατέφυγε στὰ Τάξιλα, ὅπου νυμφεύθηκε τὴν Ἀγαθοκλεία, τὴν κόρη καὶ κληρονόμο τοῦ βασιλέως Ἀγαθοκλέους, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ὁποίου ἀνέβηκε στὸ θρόνο, συνενώνοντας ἔτσι τὶς χῶρες τῶν Διοδοτιδῶν, στοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος ἀνῆκε, καὶ τῶν Εὐθυδημιδῶν, ἀπὸ τὴ δυναστεία τῶν ὁποίων προερχόταν ἡ γυναίκα του.

Τὸ βασίλειο ποὺ κληρονόμησε ἀπὸ τὸν πεθερό του περιελάμβανε τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς Πενταποταμίας καὶ τὴν μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ Γανδαρίτιδα, εἶχε δὲ ὡς πρωτεύουσά του τὰ Τάξιλα. Ἡ Ἀραχωσία, ἡ κοιλάδα τῆς Kabul, ὡς καὶ ἓνα μέρος τῆς Γανδαρίτιδος εἶχαν καταληφθῇ ἀπὸ τὸν Εὐκρατίδη, γι' αὐτὸ καὶ ἡ πρώτη προσπάθεια τοῦ Μενάνδρου ἀπέβλεπε στὴν ἀνάκτηση τῶν περιοχῶν αὐτῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ἡ γενέτειρά του ἐπαρχία τῶν Παροπαμισαδῶν. Ἀφοῦ δὲ συμπλήρωσε μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὶς κατακτήσεις του στὴ ΒΔ Ἰνδία, στράφηκε πρὸς ἀνατολάς: μετέφερε τὴν πρωτεύουσά του στὰ Σάκαλα,

17. Γιὰ τὸ «Milindapanha», τὸ ὁποῖον σώζεται καὶ σὲ Κινεζικὴ μετάφραση, βλ. Tarn, ἔ.δ., σσ. 414-436 (Excursus). Ἡ Pali εἶναι ἡ ἱερὴ γλῶσσα τοῦ Βουδδισμοῦ, πρβλ. C. Buck, *Comparative Grammar*, Chicago 1948, σ. 6.

18. Ἐ.δ., σσ. 420-421, πρβλ. Narain, *The Indo-Greeks*, σ. 74, σημ. 9, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τελειῶς ἀπίθανη τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Tarn.

19. Τὰ τέσσερα "χρώματα" τῶν Ἰνδῶν Βραχμανιστῶν (οἱ κάστες δὲν εἶχαν ἀκόμη διαμορφωθῇ) ἦταν τὰ ἑξῆς: οἱ πολεμισταὶ (Kshatriyas), οἱ ἱερεῖς (Brahmans), οἱ γεωργοὶ (Vaisyus) καὶ οἱ ἀκτῆμονες - προλετάριοι (Sudras), βλ. Tarn, ἔ.δ., σ. 173.

καὶ ἐπεξέτεινε τὶς κτήσεις του κατὰ μῆκος τῶν λόφων τῆς Πενταποταμίας, ὥστε νὰ περιλάβῃ καὶ τὴ μεγάλη κοιλάδα τῆς Kangra. Κατόπιν στράφηκε πρὸς δυσμὰς καὶ κατέλαβε τοὺς πρόποδες τῶν Ἰμαλαίων καὶ μετὰ πρὸς νότον καὶ ἔφθασε μέχρι τὴν περιοχὴ τοῦ σημερινοῦ Δελχί.

Ἀλλὰ ἡ πρὸ ἐντυπωσιακὴ ἐκστρατεία του εἶναι ἐκείνη ποὺ τὸν ἔφερε στὴν κοιλάδα τοῦ Γάγγη, στὰ Παλίβοθρα, τὴν πρωτεύουσα τῶν Sungas, σὲ ἀπόσταση 1600 χιλιομέτρων ἀπὸ τὴν πρωτεύουσά του Σάκαλα! Τὸ καταπληκτικὸ αὐτὸ στρατιωτικὸ κατόρθωμα εἶναι γνωστὸ ἀπὸ Ἰνδικὰς μόνον πηγὰς καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ χρονικὸ «Yuga Purana»²⁰. Ἡ ἐκστρατεία αὕτη συνέβη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Πουσναμίτρα (c. 148-146)²¹, ὁ ὁποῖος θὰ ἦταν τότε μεγάλης ἡλικίας ἐφ' ὅσον βρισκόταν στὴν ἐξουσία 36 ἤδη ἔτη. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἀναφέρεται στὸ «Yuga Purana» ὅτι ὁ Πουσναμίτρα διεξήγαγε πόλεμο κατὰ τοῦ Ἑλλήνου ἀρχόντος τῶν Σακάλων, πρὸς χάριν μιᾶς ὠραιοτάτης νεάνιδος καὶ σκοτώθηκε πολεμώντας ἐναντίον του. Ὁ ἀρχὼν τῶν Σακάλων εἶναι βέβαια ὁ Μένανδρος, ποὺ ἦταν βασιλεὺς κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴ, εἶναι ὅμως ἀμφίβολο ἂν ὁ ἡλικιωμένος Πουσναμίτρα ἀπέθανε κατὰ ἓνα τόσο ρωμαντικὸ τρόπο.

Ἀπὸ ἄλλα χωρία τοῦ χρονικοῦ πληροφορούμεθα τὴν πορεία ποὺ ἀκολούθησε καὶ τὶς χῶρες ποὺ κατέλαβε. Προχωρώντας νοτίως τοῦ σημερινοῦ Δελχί ἔγινε κύριος τῆς Mathura, μετὰ πέρασε τὸν παραπόταμο τοῦ Γάγγη Ἰωμάνη (σημ. Jumna) καὶ εἰσέδυσσε στὴν περιοχὴ τοῦ Panchala, τῆς ὁποίας ὑπέταξε τοὺς πολεμικοὺς λαοὺς. Στὴ συνέχεια κατέλαβε τὸ φρούριο Saketa καὶ τέλος ἐμφανίσθηκε μπροστὰ στὰ πλίνθινα τείχη τῶν Παλιβόθρων. Ἡ ἐντύπωση ποὺ προκλήθηκε στοὺς Ἰνδοὺς, ὅταν ἀντίκρυσαν τὰ θυσανωτὰ κράνη τῶν ἱππέων τοῦ Μενάνδρου καὶ τὸν λαμπρὸ Μακεδονικὸ ὅπλισμό τους, ὑπῆρξε τόσο ζωηρὴ, ὥστε οἱ ποιηταὶ τῆς ἐποχῆς παρενέβαλαν στὴ «Mahabharata», τὸ ἱερὸ ἔπος τῶν Ἰνδῶν, χωρία ἀναφερόμενα στοὺς σοφοὺς καὶ γενναίους Yavanas (Ἑλληνες), τοὺς ὁποίους συναριθμεῖ μεταξὺ τῶν μυθικῶν Ἀριῶν τοῦ μακρινοῦ παρελθόντος ποὺ κατέκτησαν τὴν Ἰνδία.

Ὁ Μένανδρος κατέλαβε χωρὶς δυσκολία τὰ Παλίβοθρα. φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν παρέμεινε ἐπὶ μακρὸ χρόνον στὴν περιοχὴ τοῦ Γάγγη, ἐπεὶδὴ ἴσως εἶχε ἀπομακρυνθῇ πολὺ ἀπὸ τὶς βάσεις του. Ἀποσύρθηκε, λοιπόν, δυτικὰ τοῦ Jumna ποταμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσε τὸ ἀνατολικὸ σύνορον τοῦ κράτους του. Ἐπεξέτεινε ὅμως τὶς κτήσεις του καὶ πρὸς τὶς δυτικὰς ἀκτὲς τῆς Ἰνδίας, ἀπὸ τὰ

20. Γιά τὸ χρονικὸ αὐτό, βλ. Tarn, ἔ.ἀ., σσ. 452-456 (Appendix 4) καὶ Narain, *The Indo - Greeks*, σσ. 174-179 (Appendix IV).

21. Ὁ Πουσναμίτρα, ὁ βασιλεὺς τῶν Sungas, ἀνέτρεψε τὸν τελευταῖον βασιλεῖα τῶν Μωριέων (τὸ 184 π.Χ.) καὶ κατέλαβε τὸ θρόνον στὰ Παλίβοθρα, βλ. Tarn, ἔ.ἀ., σ. 133 καὶ Narain, ἔ.ἀ., σ. 9.

Barygaza στον κόλπο της Καμπαΐης μέχρι την Παταληνή. Τοῦτο ἐξηγεῖ ἴσως καὶ τὶς σποραδικές εἰδήσεις, τὶς ὁποῖες μᾶς διέσωσαν οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς γιὰ τὸ Μένανδρο καὶ οἱ ὁποῖες θὰ ἔφθασαν στὸν Ἑλληνικὸ κόσμον ἀπὸ τῆ θάλασσαν μέσω τῆς Αἰγύπτου.

Ὁ Μένανδρος ὠργάνωσε κατὰ τὰ Ἑλληνιστικὰ πρότυπα τὸ κράτος του καὶ ἐπεδίωξε νὰ διατηρήσῃ τὶς Ἑλληνικὲς παραδόσεις, συγχρόνως ὅμως συμπεριφέρθηκε ἄψογα καὶ πρὸς τοὺς Ἰνδοὺς ὑπηκόους του. Δὲν δίστασε μάλιστα νὰ χρησιμοποιήσῃ ἰθαγενεῖς σὲ ἀνώτερες διοικητικὲς θέσεις, ὅπως πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὸ «Milindapanha». Πολλοὶ πράγματι ἀπὸ τοὺς ἀναφερομένους ἐδῶ 500 συμβούλους τοῦ βασιλέως φέρουν Ἰνδικὰ ὀνόματα. Οἱ ἀρμονικὲς δὲ σχέσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Ἰνδικοῦ στοιχείου ἀντικατοπτρίζονται στὰ νομίσματα τοῦ Μενάνδρου, τὰ ὁποῖα φέρουν τὸ ὄνομα καὶ τοὺς τίτλους του (Δίκαιος, Σωτὴρ) στὴν Ἑλληνικὴ καὶ Πρακритικὴ. Ἀπὸ τὸ «Milindapanha» πληροφοροῦμεθα ἐπίσης ὅτι ὁ Μένανδρος μνηθῆκε στὸ Βουδδισμό, τοῦτο ὅμως εἶναι πολὺ ἀμφίβολο.

Ἡ διοικητικὴ ἱεραρχία τοῦ βασιλείου του παρουσίαζε πυραμοειδῆ δομὴ. Μετὰ τὸν βασιλέα δεῦτεροί στήν ἱεραρχία ἦταν οἱ ὑποτελεῖς βασιλεῖς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους γνωρίζομε τοὺς Ἀντίμαχο, Ἐπάνδρο καὶ Πολύξενο. Ἀκολουθοῦν οἱ μεριδάρχαι, οἱ διοικηταὶ τῶν σατραπειῶν, τῶν ὁποίων γνωρίζομε δύο ὀνόματα, τοῦ Θεοδώρου καὶ τοῦ Viyamitra. Γιὰ τὰ κατώτερα στελεχῆ τῆς διοικήσεως, τὸν τρόπο ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης καὶ τὴ συλλογὴ τῶν φόρων στεροῦμεθα παντελῶς πληροφοριῶν.

Τὴ διοικητικὴ μονάδα τοῦ βασιλείου ἀποτελοῦσαν οἱ πόλεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ περισσότερες ἦταν βέβαια Ἰνδικές. Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ ἀρκετὲς Ἑλληνικοῦ τύπου πόλεις, στὶς ὁποῖες καὶ θὰ περιορισθοῦμε. Εἶναι δὲ γνωστὰ τὰ ὀνόματα εἴκοσι περίπου Ἑλληνικῶν πόλεων. Τὰ Τάξιλα, ἂν καὶ ἔπαυσαν νὰ εἶναι πρωτεύουσα τοῦ κράτους, συνέχισαν ὅμως νὰ εἶναι ἀξιόλογο ἐμπορικὸ καὶ πολιτιστικὸ κέντρο. Ἀφ' ὅτου ὅμως τὰ Σάκαλα ἔγιναν πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου, μετατοπίσθηκε πρὸς αὐτὰ τὸ πολιτικὸ κέντρο τοῦ κράτους. Ἐπειδὴ δὲ ὁ γεωγράφος Κλαύδιος Πτολεμαῖος²² τὰ ἀναφέρει ὡς Εὐθυδημία, συνάγομε ὅτι παραπλευρῶς τῆς παλαιᾶς Ἰνδικῆς χτίσθηκε καὶ μία νέα Ἑλληνικὴ πόλις, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη μὲ τὰ Τάξιλα καὶ τὴν Ἀλεξάνδρεια τὴν πρὸς Κανκασφ. Ἡ νέα πόλις τῶν Σακάλων χτίσθηκε κατὰ τὰ Ἑλληνιστικὰ πρότυπα, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ «Milindapanha», ὅπου ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ ὅτι ὁ καθήμενος στὴν κεντρικὴ πλατεῖα τῆς πόλεως μπορούσε νὰ δῇ τὸν ἐρχόμενο ἀπὸ ἀνατολῶν, δυσμῶν, βορρᾶ καὶ νότου. Στὴν ἴδια πηγὴ περιγράφονται λεπτο-

22. VII, I, 46. Γιὰ τὶς παλαιογραφικὲς διορθώσεις ποὺ προτάθηκαν στὸ χωρίο τοῦ Πτολεμαίου, βλ. Tarn, *ἑ.δ.*, σσ. 486-487 (Appendix 13).

μερῶς τὰ ἀξιοθέατα τῆς πόλεως: τὰ μεγαλοπρεπῆ δημόσια κτίρια, οἱ βουδδιστικοὶ ναοί, οἱ μονές καὶ οἱ στοῦπες²³, οἱ δροσεροὶ κῆποι καὶ τὰ ἄλση, οἱ ὑψηλοὶ πύργοι καὶ οἱ ὀχυρώσεις τῶν Σακάλων, οἱ ἀγορές καὶ ἡ βασιλικὴ ἀκρόπολις στὸ μέσον τῆς πόλεως. Ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφὴ τῶν κοινωνικῶν τάξεων (κάστες), τῶν ἀρχόντων, τῶν ἱερέων καὶ βουδδιστῶν μοναχῶν, ὡς καὶ τῶν κομψῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ πρωτεύουσα τοῦ Μενάνδρου προκαλοῦσε καταπληκτικὴ ἐντύπωση στοὺς Ἰνδοὺς ἐπισκέπτες τῆς πόλεως.

Γιὰ καμμιά ἄλλη πόλη τοῦ βασιλείου δὲν ἔχομε παρόμοια λεπτομερῆ περιγραφή. Ἀπὸ τίς πόλεις αὐτὲς ἄλλες εἶχαν ἰδρυθῇ ἀπὸ τὸν Μ. Ἀλέξανδρο καὶ ἄλλες ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες βασιλεῖς τῆς Ἰνδίας. Θὰ ἀναφέρωμε τίς σημαντικώτερες. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἡ πρὸς Καυκάσῳ ἀποτελοῦσε τὸν δυτικὸ ἀντίποδα τῶν Σακάλων καὶ εἶχε πολυάριθμο Ἑλληνικὸ στοιχεῖο, γι' αὐτὸ καὶ ἀποκαλεῖται «πόλις τῶν Ἑλλήνων» στὰ Ἰνδικὰ κείμενα. Ἄλλες πόλεις τῆς περιοχῆς ἦταν: ἡ Βουκεφάλεια, οἱ δύο Νίκαιες, ἡ Ἀλεξάνδρεια ἡ ἐν Ἀραχωτίς, ἡ Ἀλεξάνδρεια Ἰώμουσα, ἡ Ἀλεξάνδρεια ἡ Σογδιανή, ἡ Νῦσα, ἡ Διονυσόπολις, ἡ Δημητριάς ἡ ἐν Ἀραχωτίς, τὸ Ἄργος, ἡ Θήρα καὶ ἡ Ἀντιόχεια ἡ Μαργιανή. Ὑπῆρχαν ἀκόμη μερικὲς στρατιωτικὲς ἀποικίες, ὅπως ἡ Καλλιόπη, ἡ Ἀστερουσία καὶ τὰ Δαίδαλα, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἰδρυθῇ ἀπὸ Κρῆτες μισθοφόρους.

Γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Μενάνδρου μᾶς ἔχουν παραδοθῇ δύο διαφορετικὲς ἐκδοχές. Κατὰ τὸν Πλούταρχο (Πολιτικά Παραγγέλματα, 821 E) σκοτώθηκε σὲ κάποια ἐκστρατεία, ἐνῶ κατὰ τὸ «Milindapanha» ὁ Μένανδρος παρέδωσε τὴν ἐξουσία στὸ γιό του, ἀπαρνήθηκε τὰ ἐγκόσμια, ἐγίνε βουδδιστὴς μοναχὸς καὶ πέθανε ὡς ἅγιος, ἰδιότητα ὑπὸ τὴν ὁποία καὶ λατρεύεται μέχρι σήμερα στὴν Ταϋλάνδη. Ὡστε κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ ὁ βασιλεὺς σκοτώθηκε ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης (ἐπὶ στρατοπέδου), ὅπως ταιριάζει σὲ Ἕλληνα πολεμιστὴ, ἐνῶ κατὰ τὴ βουδδιστικὴ ἐγκατέλειψε τίς ἐπίγειες ἀπολαύσεις καὶ περιωρίσθηκε στὴ μόνωση καὶ τὴν περισυλλογὴ, γιὰ νὰ κερδίσῃ τὴν ἀπολυτρωτικὴ Νιρβάνα.

Οἱ βουδδισταὶ ἐπέδειξαν μεγάλο σεβασμὸ πρὸς τὸν εὐεργέτη τους: τὸν κήδευσαν μεγαλοπρεπῶς καὶ διένειμαν μεταξὺ τους τὴν τέφρα του, γιὰ τὴ διαφύλαξη τῆς ὁποίας ἀνήγειραν ἐπιβλητικὲς στοῦπες ὅπως ἀκριβῶς εἶχαν τιμῇσει τὸν Βούδδα, τοῦ ὁποίου τὴν τέφρα εἶχαν διαμοιράσει μεταξὺ τους ὁκτὼ λαοὶ καὶ εἶχαν ἐνταφιάσει σὲ ὁκτὼ ἀντίστοιχες στοῦπες.

Κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Μενάνδρου ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἰνδίας γνώρισε τὴ

23. Οἱ στοῦπες εἶναι θολωτὰ κτίσματα, στὰ ὁποῖα οἱ βουδδισταὶ τοποθετοῦν τὴν τέφρα τῶν Ἀγίων τους.

μεγαλύτερη ἀκμή του χάρις στὴν ἱκανότητα τοῦ ἐπιφανοῦς τούτου βασιλέως, τὸν ὁποῖο δικαίως ἀπεκάλεσαν «Μέγα» οἱ βουδδιστὰι καὶ οἱ Ἴνδοί. Ἀξίζει δὲ νὰ ἀναφερθῇ ὅτι δύο μονάχα Ἑλλήνων βασιλέων ἐπεβίωσε ἡ μνήμη στὴν Ἀνατολή, τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Μενάνδρου.

Ἡ κατάλυσις τῶν Ἑλληνικῶν βασιλείων

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μενάνδρου τὴν ἐξουσία στὰ Σάκαλα κατέλαβαν ἡ σύζυγος του Ἀγαθόκλεια καὶ ὁ γιός του Στράτων. Καὶ ὅσο μὲν ζοῦσε ἡ Ἀγαθόκλεια διατηρήθηκε ἡ ἐνότητα τοῦ ἀχανοῦς κράτους του, μετὰ ὅμως τὸ θάνατό της τὸ βασίλειό του ἐξασθένησε τελείως ἐξαιτίας τῆς ἀνικανότητος τοῦ Στράτωνος, τῶν ἀδιαλείπτων δυναστικῶν ἐρίδων καὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν.

Τῆς καταστάσεως αὐτῆς ἐπωφελοῦμενος ὁ Ἀντιαλκίδας, ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὴ δυναστεία τῶν Εὐκρατιδῶν, εἰσέβαλε γύρω στὸ 110 π.Χ. στὴν κοιλάδα τῆς Kabul, κατέλαβε τὰ Τάξιλα καὶ περιώρισε τὸν Στράωνα στὴν ἀνατολικὴ Πενταποταμία. Ὁ Ἀντιαλκίδας ὑπῆρξε ἱκανὸς καὶ δραστήριος βασιλιάς. Γιὰ νὰ ὑπονομεύσῃ τὴ θέση τῶν δύο ἄλλων δυναστειῶν ποὺ ὑπεστήριζαν τὸ Βουδδισμό, στράφηκε πρὸς τὸ Βραχμανισμό καὶ συνῆψε διπλωματικὰς σχέσεις μετὰ τοὺς βραχμανιστὰς βασιλεῖς τῶν Sungas στὴν ἀνατολικὴ Ἰνδία (πρωτεύουσα τὰ Παλίβουρα), ὅπως πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὴ στήλη τῆς Garuda²⁴. Σὲ αὐτὴν ἀναφέρεται ὅτι ὁ πρεσβευτὴς τοῦ Ἀντιαλκίδα Ἡλιόδωρος ἦταν λάτρης τοῦ θεοῦ Βισνοῦ.

Ἐν τῷ μεταξὺ στὸ κράτος τῶν Σακάλων κατελάμβανε τὴν ἐξουσία ὁ Ἀπολλόδοτος, ποὺ εἶναι ὁ τελευταῖος ἀξιόλογος Ἑλληνας βασιλιάς τῆς Ἰνδίας. Στὴν ἀρχὴ ἦταν ὑποτελὴς στὸν Στράωνα, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐκδίωξη τοῦ τελευταίου ἀπὸ τὴν Γανδαρίτιδα καὶ τὴν κοιλάδα τῆς Kabul ἀνακηρύχθηκε ἀνεξάρτητος. Ἀνέκτησε τὶς περιοχὰς αὐτὰς καὶ ἐπεξέτεινε τὶς κτήσεις του πρὸς τὴν ἀνατολικὴ Πενταποταμία. Εἶναι ἐπίσης πολὺ πιθανὸν ὅτι προήλασε καὶ πρὸς νότον, πρὸς τὴ θάλασσα, ὅπου κατέλαβε τὸ ἀξιόλογο ἐμπορικὸ λιμάνι Barygaza, ὅπου βρέθηκαν πολλὰ νομίσματά του. Μὲ τὶς κατακτήσεις του αὐτὲς κατῴρθη νὰ ἀνασυστήσῃ, προσωρινὰ ἔστω, τὸ κράτος τοῦ Μενάνδρου.

Ἀλλὰ μετὰ τὸ θάνατό του τὴν ἐξουσία κατέλαβαν ἀνίκανοι βασιλεῖς, οἱ ὁποῖοι περιῆλθαν σὲ ἀδιάλειπτες δυναστικὰς ἐρίδες, ποὺ προκάλεσαν τὴν τελεία ἐξασθένηση τῶν Ἑλληνικῶν βασιλείων. Σὲ αὐτὴν συνετέλεσαν βέβαια καὶ οἱ ἐπιδρομὰς τῶν Σκυθῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποσποῦσαν τὴ μία μετὰ τὴν ἄλλη τὶς

24. Γιὰ τὴ στήλη τῆς Garuda, βλ. Narain, ἑ.δ., σσ. 118-119. Τὸ κείμενό της, βλ. στὸν D. Sircar, *Select Inscriptions on Indian History* (1942), σ. 90.

Ἑλληνικὲς ἐπαρχίες. Ἔτσι τὸ 80 π.Χ. κατέλαβαν τὰ Τάξιλα καὶ τὸ 70 π.Χ. κατέλυσαν τὸ κράτος τῶν Σακάων. Μετὰ τὶς ἐπιδρομὰς τῶν Σκυθῶν ἡ Ἑλληνικὴ κυριαρχία καταλύθηκε στὶς ἀνατολικῶς τοῦ Ἰνδοῦ περιοχὲς καὶ περιορίσθηκε στὴ δυτικὴ Γανδαρίτιδα, τὴν κοιλάδα τῆς Kabul καὶ σὲ μερικὲς περιοχὲς τῆς Βακτριανῆς.

Ἀπὸ τὸ χάος ποὺ ἀκολούθησε τὸ θάνατο τοῦ Ἀπολλοδότου προέκυψαν τελικὰ δύο Ἑλληνικὰ βασίλεια, τὸ ἓνα στὴ βόρειο Ἀραχωσία καὶ τὸ ἄλλο στὴν κοιλάδα τῆς Kabul καὶ τὴν ἀνατολικὴ Βακτριανή. Ἰδρυτὴς τοῦ πρώτου ἦταν ὁ Διοδοτίδης Ἱππόστρατος, ἐνῶ τοῦ δευτέρου ὁ Ἀμύντας, ὁ γιὸς τοῦ Ἀντιαλκίδα, ὁ ὁποῖος τὸ 80 π.Χ. ἀνέκτησε τὴν περιοχὴ τῶν Παροπαμισαδῶν καὶ κατέστησε τὴν Ἀλεξάνδρεια τὴν πρὸς Καυκάσῳ πρωτεύουσά του. Ὁ Ἀμύντας ἔκοψε τὸ μεγαλύτερο σὲ μέγεθος Ἑλληνικὸ νόμισμα, ἓνα δεκάδραχμο διαμέτρου ἑξὶ ἑκατοστῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου εἰκονίζονται ὁ Δίας καὶ ἡ Παλλάδα Ἀθηνᾶ, οἱ προστάτιδες θεότητες τῶν Διοδοτιδῶν καὶ Εὐκρατιδῶν. Ἡ καινοτομία αὕτη εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς συμμαχίας τῶν δύο δυναστειῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Ἑλληνικῆς κυριαρχίας.

Ἡ συμμαχία ἐπισφραγίσθηκε μὲ τὸ γάμο τοῦ Εὐκρατίδῃ Ἑρμαίου, γιοῦ τοῦ Ἀμύντα, καὶ τῆς Καλλιόπης, ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὴ δυναστεία τῶν Διοδοτιδῶν. Μὲ τὸ γάμο αὐτὸ ὁ Ἑρμαῖος συνένωσε τὶς χῶρες ποὺ κληρονόμησε ἀπὸ τὸν πατέρα του μὲ τὴ Γανδαρίτιδα, στὴν ὁποία εἶχε περιορισθῇ τὸ βασίλειο τῶν Διοδοτιδῶν. Ὁ Ἑρμαῖος ὄχι μόνον διατήρησε τὶς περιοχὲς αὐτές, ἀλλὰ καὶ ἐξεδίωξε τοὺς βαρβάρους ἀπὸ τὴν Ἀραχωσία καὶ τοὺς Παροπαμισάδες, ἀφοῦ ἐπιχείρησε νὰ ἀνακαταλάβῃ καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ Τάξιλα.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν προσωρινὴ αὐτὴ ἀναζωπύρωση τῆς Ἑλληνικῆς κυριαρχίας ἐπακολούθησε ἡ κατάρρευση. Ἡ κατάλυσις τοῦ κράτους τοῦ Ἑρμαίου προῆλθε ἀπὸ τὴ σύμπραξη τοῦ βασιλείου τῶν Κουσάνων μὲ τοὺς Πάρθους, οἱ ὁποῖοι ἐξορμώντας ἀπὸ τὸν Ἰνδικὸ Κανίκασο (Hindu Kush) κατευθύνονταν πρὸς νότο²⁵. Ὁ Ἑρμαῖος, ἀπομονωμένος στὴν κοιλάδα τῆς Kabul, παρέμεινε γιὰ μερικὰ ἀκόμη χρόνια στὸ ἀκρωτηριασμένο ἀπὸ τοὺς βαρβάρους κράτος του. Ἐνῶ δὲ ὁ Ὀκταβιανὸς Αὐγουστος κατελάμβανε τὴν Αἴγυπτο (30 π.Χ.) ὁλοκληρώνοντας ἔτσι τὴν κατάλυση τῶν Ἑλληνιστικῶν κρατῶν, ὑπέκυπταν στοὺς βαρβάρους ὁ Ἑρμαῖος καὶ ἡ Καλλιόπη, οἱ τελευταῖοι Ἑλληνες βασιλεῖς τῆς Ἰνδίας καὶ μαζὶ τοὺς κατέλυετο ἡ Ἑλληνικὴ κυριαρχία στὴν Ἰνδία ὕστερα ἀπὸ 200 περίπου ἔτη.

25. Γιὰ τοὺς βαρβάρους ποὺ κατέλυσαν τὰ Ἑλληνο-ινδικὰ βασίλεια, βλ. Narain, *ἑ.δ.*, σσ. 138, κ.ἑ. Οἱ Κουσανοὶ ἦταν ἓνας ἀνάμικτος λαός, ὁ ὁποῖος ξεκινώντας ἀπὸ τὶς στέππες τοῦ Σινικοῦ Τουρκεστάν κατέλαβε τὴ Βακτριανή, ἐξεδίωξε τοὺς Σκύθες καὶ στὴ συνέχεια προήλασε πρὸς τὴν Ἰνδία, βλ. Tarn, *ἑ.δ.*, σσ. 287-288.

Με τὸν τρόπο αὐτὸ ἔληξε ἡ δευτέρα Ἑλληνικὴ εἰσβολὴ στὴν Ἰνδία, ἡ ὁποία ὑπερέβαλε τὴν εἰσβολὴ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου σὲ χρονικὴ διάρκεια καὶ σημασία. Μετὰ τὴν κατάλυψη δὲ τῆς Ἑλληνικῆς ἐξουσίας ἔληγε μιὰ ἀπὸ τὶς δραματικώτερες περιπέτειες τοῦ Ἑλληνισμοῦ ποὺ ἐπισφράγισε ἀνεξίτηλα τὴν ἱστορία τῶν λαῶν τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας. Παρ' ὅλα αὐτὰ σὲ μερικὲς ὁρεινὲς περιοχὲς τῆς Ἰνδίας ἀνίσχυροι Ἕλληνες ἡγεμόνες²⁶ διατήρησαν ἐπὶ μιὰ ἀκόμῃ γενεὰ τὴ σκιώδη ἐξουσία τους, μέχρις ὅτου ὑπέκυψαν τελικὰ καὶ αὐτοὶ στὸ πολυἀριθμὸ Ἰνδικὸ στοιχεῖο. Ἀλλά, παρὰ τὴν κατάλυψη τῆς Ἑλληνικῆς ἐξουσίας, ἡ Ἑλληνικὴ παράδοσις διατηρήθηκε ἀκόμῃ ἐπὶ μακρὸ χρόνο στὴν Ἰνδία. Ἐκεῖνη ποὺ ἄλλαξε τὴν ὄψη τῆς περιοχῆς καὶ ἐξαφάνισε κάθε ἕκνος τῆς Ἑλληνικῆς παρουσίας ἦταν ἡ Ἀραβικὴ κατάκτησις κατὰ τὸν Ζ' μ.Χ. αἰ.

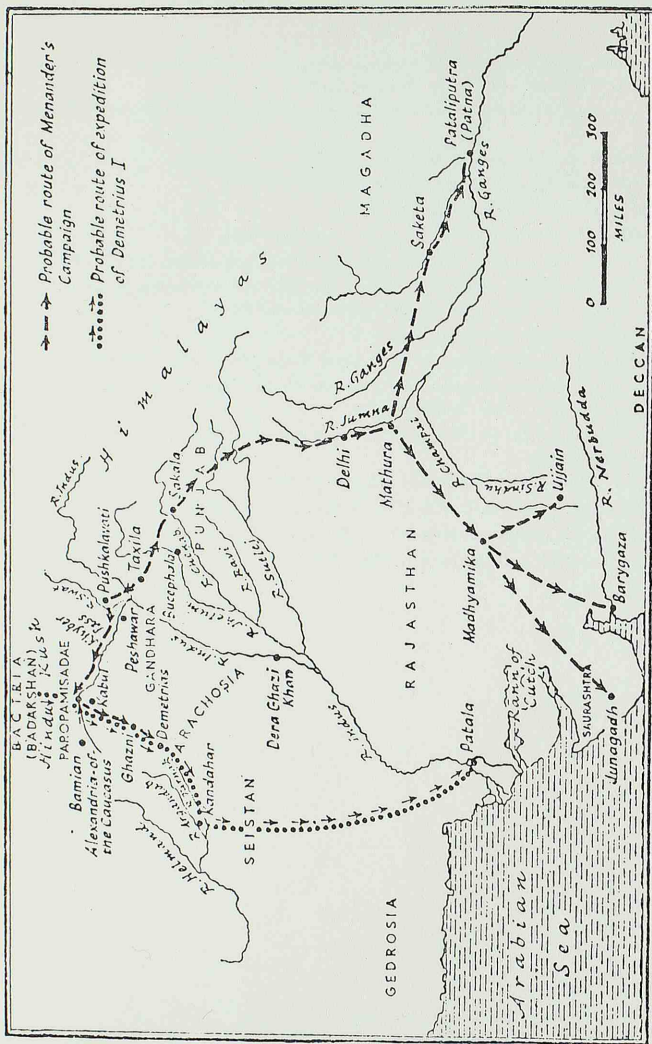
Ἐν τούτοις ὠρισμένες φυλὲς τοῦ ὁρεινοῦ Καφιριστάν²⁷ ἐξἄκολουθοῦν ἀκόμῃ καὶ σήμερα νὰ ἀνάγουν τὴν καταγωγὴ τους στοὺς Ἕλληνες καὶ νὰ τὴν συνδέουν μάλιστα μετὰ τοὺς στρατιῶτες τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Μία δὲ ἀπὸ αὐτές, οἱ Kalash, ποὺ κατοικοῦν στὶς ἀπρόσιτες βουνοπλαγιὲς τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου (Hindu-Kush), διατηροῦν ζωντανὴ στὴ θρησκεία καὶ τὰ ἔθνη τους τὴν Ἑλληνικὴ παράδοση. Ὁ μεγάλος θεὸς τους, ὁ δημιουργὸς τοῦ σύμπαντος, ὀνομάζεται Dia - Zeus (Δίας - Ζεὺς), ἡ θεὰ τῆς φωτιᾶς, ποὺ φυλάγει στὸ σπίτι ἄσβεστη τὴ φλόγα, Τζέστιακ (Ἑστία) καὶ ὁ θεὸς τῶν βοσκῶν Sajigor (Σάτυρος;). Ἡ κυριώτερη ἑορτὴ τους ὀνομάζεται chaumos (κῶμος) ποὺ τὸν ἑορτάζουν κατὰ τρόπο ὅχι διαφορετικὸ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες. Οἱ γέροντες φοροῦν δέρμα ὅμοιο στὸ χρῶμα μετὰ τὴ γῆ καὶ γι' αὐτὸ τὸ ἀποκαλοῦν gadera (γῆ-δέρας), οἱ δὲ μάντιες τους προλέγουν τὰ μέλλοντα χρησιμοποιοῦντας τὴ χορδὴ τοῦ τόξου κατὰ τρόπο παρόμοιο μετὰ τοὺς τοξομάντιες τοῦ Ἀπόλλωνος ποὺ τὸν ἀποκαλοῦν Balomain. Ἀκόμῃ καὶ στὸν προφορικὸ τους λόγον διατηροῦν πολλὰς Ἑλληνικὰς λέξεις²⁸.

Εἶναι ὁ τελευταῖος ἀπόηχος τῆς Ἑλληνικῆς παρουσίας ποὺ μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὴ μακρινὴ Ἀνατολὴ ὕστερα ἀπὸ 2000 περίπου χρόνια. Ἀξίζει λοιπὸν τὸν κόπο νὰ ἀποτελέσει κάποτε ἀντικείμενο ἐρεῦνης τῶν λαογράφων καὶ τῶν γλωσσολόγων μας!

26. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἔφεραν τὸν τίτλο τοῦ βασιλέως, ὅπως ὁ Θεοδόμας καὶ ὁ Ἀντίοχος, βλ. Tarn, σσ. 301, σημ. 1 καὶ 323.

27. Εἶναι ἐπαρχία τοῦ ΒΑ Ἀφγανιστάν στὰ σύνορά του μετὰ τὸ Πακιστάν. Οἱ κάτοικοι του ὀνομάσθησαν Kafir ἀπὸ τοὺς περιόικους, ἐπεὶ δὲν εἶναι μωαμεθανοί, ὅπως ἐκεῖνοι (Kafir = ἄπιστος στὴν Ἀραβικὴ γλῶσσα).

28. Γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴν περιοχὴ, βλ. καὶ Tarn, ἑ.ἀ., σσ. 301 - 303.

Ἑλῆσθη ἐκ τοῦ G. Woodcock, the Greeks in India, σ. 75.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- P. Bernard, «Aï-Khanoom, ville coloniale grecque», *Les Dossiers de l'Archéologie*, αρ. 5 (Ιούλιος - Αύγουστος 1974), σσ. 99-114.
- A. Foucher, *L'art Gréco - Bouddhique du Gandahara*, Paris 1905 και 1918 (δύο τόμοι).
- R. Grousset, *Sur les traces de Bouddha*, Paris 1929.
- J. Marshall, *Taxila*, Cambridge 1951 (τρεῖς τόμοι).
- Τοῦ Ἰδίου, *A Guide to Taxila*, Cambridge 1960.
- Τοῦ Ἰδίου, *The Buddhist Art of Gandhara*, Cambridge 1960.
- I. McCrindle, *Ancient India as described by Megasthenes and Arrian*, London 1877.
- Τοῦ Ἰδίου, *The Invasion of India by Alexander the Great as described by Arrian, Q. Curtius, Diodorus, Plutarch and Justin*, London 1896.
- A. Narain, *The Indo - Greeks*, Oxford 1957.
- Τοῦ Ἰδίου, *The Coins Types of the Indo - Greek Kings (256-54 π.Χ.)*, Chicago 1968.
- H. Rawlinson, *Intercourse between India and the Western World from the earliest times to the Fall of Rome*, Cambridge 1926.
- Σαΐφοῦρ Ραχμάν Ντάρ, *Τὰ Ἑλληνιστικά στοιχεία στήν ἀρχιτεκτονική τῶν Ταξίλων*, Θεσσαλονίκη 1973.
- W. Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, Cambridge 1951.
- R. Thapar, *Asoka and the Decline of the Mauryas*, London 1961.
- E. Warmington, *The Commerce between the Roman Empire and India*, Cambridge 1928.
- G. Woodcock, *The Greeks in India*, London 1966.